

O ORTOGRAFIJI U ŠTAMPI CRNE GORE XIX VIJEKA

Jelena GAZDIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Danila Bojovića 81400, Nikšić, Crna gora
e-mail: jelena.gazdic@gmail.com; jelena.g@ac.me

IZVLEČEK

V članku bomo obravnavali nekatere pravopisne značilnosti Cetinjskega tiska od tridesetih let 19. stoletja, ko je bila izdana prva številka Grlice (1835), pa do konca stoletja, tj. leta 1897, ko je bila objavljena zadnja številka Grlice, katere urednik je bil Lazar Tomanović. Predmet naših raziskav so letniki in revije, ki so v Črni gori izhajale v 19. stoletju: Grlica iz časa vladavine Petra II Petrovića Njegoša (1835–1839), Grlica iz časa kneza Nikolaja (1889–1897), enoletnik "Orlič" (1865–1885) ter tedniki Crnogorac (1871–1872), Crnogorka iz let 1871 in 1884–1885 ter Zeta (1885). Potrudili se bomo, da s tem predstavimo kako je protekal razvoj pravopisa v cetinjskem tisku v 19. stoletju in to na primeru pisanja soglasniških skupin na morfemski meji – prefiks + tvorbeni osnova; tvorbeni osnova + sufiks.

Ključne besede: časopisi, pravopis, Črna gora, Grlica, Orlič, Crnogorac, Crnogorka, Zeta

L'ORTOGRAFIA NELLA STAMPA MONTENEGRINA DELL'OTTOCENTO

SINTESI

Nell'articolo verranno trattate alcune caratteristiche ortografiche della stampa di Cettigne, a partire dagli anni Trenta dell'Ottocento, quando venne pubblicato il primo numero della "Grlica", fino alla fine del secolo, ovvero fino al 1897, con la pubblicazione dell'ultimo numero, che ebbe come editore Lazar Tomanović. L'oggetto della nostra ricerca sono gli almanacchi-annuari e le riviste che vennero pubblicate nell'Ottocento in Montenegro: "Grlica" nel periodo di Petar II Petrović Njegoš (1835–1839), "Grlica" nel periodo del principe Nikola (1889–1897), l'annuario "Orlič" (1865–1885), i settimanali "Crnogorac" (1871–1872), "Crnogorka" (1871 e 1884–1885), e "Zeta" (1885). Si cercherà con ciò di presentare l'evoluzione dell'ortografia nella stampa di Cettigne nel sec. XIX e nel caso della stesura dei gruppi di consonanti sul confine morfologico – il prefisso + la base di formazione; la base creativa + suffisso.

Parole chiave: giornali, ortografia, Montenegro, Grlica, Orlič, Crnogora, Crnogorka, Zeta

UVOD

U ovom radu predstavimo neka pravopisna obilježja (pisanje suglasničkih grupa na morfemskoj granici – prefiks + tvorbeni osnovi; tvorbeni osnovi + sufiks) cetinjske štampe počevši od tridesetih godina 19. vijeka, kad je štampan prvi broj Milakovićeve *Grlice*, pa do kraja vijeka, tj. 1897. godine, kada je objavljen posljednji broj Tomanovićeve *Grlice*. Korpus čine fototipska izdanja almanaha-godišnjaka i časopisa koji su objavljivani u 19. vijeku u Crnoj Gori: *Grlica* iz perioda vladavine Petra II Petrovića Njegoša (1835–1839),¹ *Grlica* iz doba kneza Nikole (1889–1897),² godišnjak *Orlić* (1865–1885),³ nedjeljnici *Crnogorac* 1871–1872,⁴ *Crnogorka* iz 1871,⁵ *Crnogorka* 1884–1885,⁶ i *Zeta* 1885.⁷ Cilj nam je da prikazemo kako je tekao razvoj ortografije u cetinjskoj štampi XIX vijeka, tj. kako je došlo do smjenjivanja morfonološkog pravopisnog proseda fonološkim. U daljem tekstu vidjećemo i da se rezultati našeg istraživanja donekle razlikuju od zaključaka do kojih su dolazili pojedini naučnici koji su se bavili ovom temom, prije svega mislimo na Radivoja Šukovića i Dragu Čupića (Up. Šuković, 1980; Šuković, 1987, 37–47; Čupić, 1982, 267–281). Inače je ova tematika do sada uglavnom ispitivana u fragmentima i sporadično (Up. Šuković, 1980; Šuković, 1987, 37–47; Čupić, 1982, 267–281; Ostojić, 1987, 27–35; Ostojić, 1989). Zbog obima korpusa i širine teme, ovom prilikom izostavićemo druga važna i zanimljiva pitanja iz oblasti ortografije.

VEZA PREFIKSA I TVORBENE OSNOVE

Kad je u pitanju veza prefiksa i tvorbeni osnovi, u našem korpusu je stanje neujednačeno. U dva najstarija godišnjaka, Milakovićevoj *Grlici* i *Orliću* (osim izdanja iz 1885), dominira morfonološki pravopis, naravno, uz izvjesna kolebanja. U *Crnogorcu* i *Crnogorki* 1871. paralelno se javljaju primjeri pisani u skladu sa morfonološkim pravopisom kao i oni pisani u skladu sa fonološkim pravopisnim načelom. Od *Crnogorke* 1884–1885. preovladava upotreba fonološkog pravopisa, koji je gotovo dosljedno primijenjen i u *Zeti* i Tomanovićevoj *Grlici*. S obzirom na obim korpusa, navodićemo samo po nekoliko primjera za određenu konsonantsku grupu, a primjere smo klasifikovali s obzirom na pravopisna načela po kojima su pisani.

Kao što smo već pomenuli, u *Grlici* iz Njegoševog doba i u cetinjskom *Orliću* (izuzev izdanja iz 1885) većinom je primijenjen morfonološki princip:

обколише (Г. 1835: 115),⁸ обколиту (Г. 1838: 44), обколѣнь (Г. 1839: 69); обстојатилства (Г. 1836: 112), обстојательства (Г. 1838: 55); обштенародни (Г. 1835: 70), обштества (Г. 1835: 58), обштрну (Г. 1836: 2), обштина (Г. 1836: 72), обштества (Г. 1837: 38), общества (Г. 1838: 62), общирношћу (Г. 1838: 88); подкрѣпленіе (Г. 1835: 42), одкупити (Г. 1836: 47), кадкад (Г. 1838: 64), подковати (Г. 1838: 108), кадкадъ (Г. 1839: 73); разжалио (Г. 1836: 116), разжалити (Г. 1837: 118), разжалити (Г.

- ¹ *Grlica* je prvi književno-naučni godišnjak. Izlazila je na Cetinju od 1835. do 1839. godine, a pokrenuta je na inicijativu vladike Njegoša. Izdavanje almanaha Njegoš je povjerio Mostarcu Dimitriju Milakoviću, izuzetnom intelektualcu širokog obrazovanja koji bio poznavalac tadašnjih zbivanja u oblasti književnosti i jezika, a i sam je govorio strane jezike (Šuković, 1980, 21, 27).
- ² Na Cetinju je pred kraj 19. vijeka štampan još jedan godišnjak pod nazivom *Grlica*. Kako bi oživio tradiciju Milakovićeve *Grlice* dr Lazar Tomanović pokrenuo je kalendar-godišnjak pod istim imenom. Osim kalendarskog i zvaničnog materijala ovaj godišnjak je sadržao istorijske rasprave, književne priloge, teme iz folklora, članke iz oblasti narodnog zdravlja i poljoprivrede i slično (Martinović, 1965, 196).
- ³ Od 1865. godine na Cetinju počinje izlaziti godišnjak *Orlić*. To je jedina publikacija u Crnoj Gori koja je objavljivana šezdesetih godina 19. vijeka. Po sadržaju *Orlić* je bio književni godišnjak, ali je u njemu bila naglašena politička dimenzija zasnovana na programu Ujedinjene omladine srpske (Martinović, 1965, 196). Šuković ističe da je u svim dosadašnjim bibliografskim pregledima navedeno da su svi saradnici na *Orliću* bili „izvanjci“ (Šuković, 1980, 58). Objavljeno je sedam brojeva, izdanja iz 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870. i 1885. godine.
- ⁴ Ovim časopisom počinje razvoj novinarstva u Crnoj Gori, a u njemu je zastupljena politička i kulturna problematika. Izlazio je na Cetinju od 23. januara 1871. do 15. februara 1873. Zahvaljujući razgranatoj mreži dopisnika, u ovom časopisu praćeni su različiti događaji u tadašnjoj Crnoj Gori i njenoj okolini, kao i u svijetu (Martinović, 1982b, I–VIII). Zbog antiturskog i antiaustrijskog stava, *Crnogorac* je bio zabranjen na turskoj i austrijskoj teritoriji. Od 1873. izlazi pod nazivom *Glas Crnogorca* (Martinović, 1965, 64, 65, 66). Fototipskom izdanju iz 1982. godine koje imamo nedostaje 47. broj iz 1872. i brojevi 1–6 iz 1873. godine. Centralna narodna biblioteka na Cetinju posjeduje unikat ovog nedjeljnika, ali i njemu nedostaju pomenuti brojevi. Istorijski institut Crne Gore imao je kompletnu 1872. i brojeve iz 1873. godine, ali su nestali (Martinović, 1982c, I).
- ⁵ Prvi književni list u Crnoj Gori bio je prilog *Crnogorcu*, pod nazivom *Crnogorka*. Imao je obilježje posebnog lista. Izlazio je samo u toku 1871. (svega 23 broja), takođe, pod uredništvom Sima Popovića. U *Crnogorki* je saradivalo svega 14 autora. U ovom nedjeljniku notirano je ukupno 66 bibliografskih jedinica na 88 strana (Luketić, 1977, V).
- ⁶ U novoj redakciji *Crnogorka* se pojavila 12. januara 1884. godine i izlazila do 1885. U njoj je pretežno bila zastupljena književnost, a sreću se i u nešto manjem obimu prilozi iz istorije, filozofije, društvenih i prirodnih nauka, nauke o jeziku, muzike i pozorišta, bibliografija itd. (Martinović, 1965, 138). U ovoj redakciji *Crnogorka* objavljeno je oko 520 raznih priloga od preko 30 autora, od kojih su se mnogi potpisivali pseudonimima, inicijalima i šiframa, među kojima je pet nerazjašnjenih oznaka (Martinović, 1981, VII, VIII).
- ⁷ U Crnoj Gori izlazilo je više publikacija pod nazivom *Zeta*: nedjeljnik koji je pokrenut 1930. u Podgorici; kalendar koji je pokrenut u Dubrovniku, ali je za 1913. i 1914. godinu štampan na Cetinju, kao i *Zeta* koja je predmetom našeg izučavanja. Ovaj list osnovan je 1885. umjesto *Crnogorke*. *Zeta* je kvalitativno bila slabija od *Crnogorke* i objavljeno je svega 20 brojeva (Martinović, 1965). Ovaj nedjeljnik sadržao je svega 48 priloga od 23 autora: 13 domaćih (7 iz Crne Gore) i 10 stranih. Neki autori su se kao i u *Crnogorki* potpisivali inicijalima i pseudonimima (Martinović, 1982a, 5).
- ⁸ Naznake u zagradi označavaju nazive godišnjaka i nedjeljnika iz našeg korpusa, godinu izdanja i broj stranice.

1839: 107); *безсмртну* (Г. 1835: 119), *разстављајући* (Г. 1835: 42), *разсмотрѣніе* (Г. 1838: 82), *изселиле* (Г. 1839: 83), *разказивали* (Г. 1839: 91), *разђерата* (Г. 1837: 135), *разђерала* (Г. 1839: 95), *разишири* (Г. 1835: 85), *разиширенимъ* (Г. 1836: 119), *изишибамо* (Г. 1837: 104); *obsjednuta* (О. 1867: 68),⁹ *uobće* (О. 1865: 76), *obćenita* (О. 1865: 50, 60), *obće* (О. 1867: 35), *odkazali* (О. 1865: 29), *podkrepljenje* (О. 1865: 39), *odkuda* (О. 1865: 57), *odkad* (О. 1869: 62), *odkrivo* (О. 1870: 79), *podhranjuješ* (О. 1867: 62), *odhranila* (О. 1867: 67), *predhodnice* (О. 1868: 39), *podhvate* (О. 1870: 51); *iztrošenim* (О. 1867: 84), *iztražiš* (О. 1868: 31), *raztrgano* (О. 1868: 36), *raztvoriti* (О. 1869: 38); *razcjepljenjem* (О. 1865: 54), *razcvjetati* (О. 1867: 35).

Kolebanja su u Milakovićevoj *Grlici* zabilježena u nekim konsonantskim grupama – *dp*, *zk*, *zp*, *zč*:

одправити (Г. 1835: 94), *подпуно* (Г. 1835: 128), *одправи* (Г. 1836: 38), *подписати* (Г. 1837: 41), *одправля* (Г. 1837: 88), *Подполковника* (Г. 1838: 50), *одправи* (Г. 1838: 57), *одприлике* (Г. 1838: 67), *одпору* (Г. 1839: 82), *безкрайност* (Г. 1837: 134), *разкрхаше* (Г. 1837: 84), *изпочетка* (Г. 1836: 22), *изпливъм* (Г. 1837: 85), *безпосличенъ* (Г. 1837: 125), *безпрестане* (Г. 1838: 89); *изтражити* (Г. 1835: 97), *изчезнула* (Г. 1835: 121), *безчовечан* (Г. 1836: 113), *безчовечно* (Г. 1839: 103); *отпоиенія* (Г. 1836: 120), *искати* (Г. 1835: 54), *искупила* (Г. 1835: 101), *ископамо* (Г. 1836: 63), *искалити* (Г. 1836: 38), *ископилио* (Г. 1836: 113), *искажемъ* (Г. 1837: 106), *испримѣтном* (Г. 1835: 44), *исплакао* (Г. 1836: 121), *распространява* (Г. 1837: 103), *испјати* (Г. 1838: 102), *испунителъну* (Г. 1839: 66), *распалюе* (Г. 1837: 85), *испунявати* (Г. 1837: 42), *расположи* (Г. 1837: 44), *распростире* (Г. 1838: 63), *распитати* (Г. 1839: 101), *истражити* (Г. 1835: 96), *истраживаню* (Г. 1836: 1), *истргнути* (Г. 1836: 119); *усчуваю* (Г. 1835: 20), *исчисленію* (Г. 1837: 95).

U *Orliću* su kolebanja potvrđena u malom broju konsonantskih grupa *bš*, *dp*, *zk*, *zp*:

obšteljubljenе (О. 1869: 62), *uobšte* (О. 1870: 65); *podpisom* (О. 1865: 51), *podporu* (О. 1866: 61), *odpočine* (О. 1867: 44), *predpostaviti* (О. 1869: 61), *podpisaše* (О. 1870: 25), *podpisao* (О. 1870: 76), *podpunoj* (О. 1870: 76); *uzkrsnuti* (О. 1865: 62), *izkrenusmo* (О. 186: 24), *razkomadala* (О. 1870: 45); *razpust* (О. 186: 22, 25), *razpaljeni* (О. 1867: 76), *razpuštaju* (О. 1867: 89), *razpolagati* (О. 1869: 61), *izpriječi* (О. 1870: 26), *razpšten* (О. 1870: 32);

opšte (О. 1870: 65), *opširnije* (О. 1870: 66), *opštu* (О. 1885: 43), *opširan* (О. 1885: 52); *potpadaju* (О. 1870: 63), *otpravljati* (О. 1870: 70), *pretpostavljeni* (О. 1885: 26), *potpunu* (О. 1885: 37); *iskopaše* (О. 1867: 64), *iskopati* (О. 1868: 21), *iskrsnu* (О. 1868: 52), *iskrsaše* (О. 1869: 54), *uskrснућеš* (О. 1885: 31), *uskliknuli* (О. 1885: 44); *ispresijecanje* (О. 1866: 23), *usprezanja* (О. 1865: 36), *raspolожен* (О. 1865: 38), *rasporedenom* (О. 1867: 33), *rasprostranjavamo* (О. 1868: 43), *ispratiše* (О. 1868: 62), *ispitivani* (О. 1870: 62).

Od ovog se razlikuje, već pominjano, izdanje *Orlića* iz 1885. u kojem je gotovo dosljedno primijenjen fonološki princip:

uspoштује (О. 1885: 38), *рашѣте* (О. 1885: 31), *истишом* (О. 1885: 31), *раскошним* (О. 1885: 35), *отргнути* (О. 1885: 37), *потпуну* (О. 1885: 37), *усколебало* (О. 1885: 38), *uspoштује* (О. 1885: 38), *отуд* (О. 1885: 42), *opшту* (О. 1885: 43), *раширили* (О. 1885: 44), *ispričaj* (О. 1885: 50).

U ovom izdanju zabilježili smo i primjer pisan u skladu sa morfonološkim pravopisnim načelom: *одкада* (О. 1885: 30). Ako imamo u vidu da već u *Crnogorki* iz 1884. dominira morfonološki pravopis, kao i da je izdanje iz 1885. godine najmlađe izdanje *Orlića*, logično je i da u njemu pravopis bude najbliži Vukovom principu.

U časopisu *Crnogorac* i njegovom književnom prilogu *Crnogorki* iz 1871. u većini suglasničkih grupa naporedo se sreću primjeri pisani po fonološkom i morfonološkom pravopisu, što znači da su urednik i saradnici ovih nedjeljnika bili nedosljedni pri izboru morfonološkog ili fonološkog pravopisnog principa.

U *Crnogorcu* su kolebanja najčešće zabilježena u konsonantskim grupama *bč*, *bš*, *dp*, *zk*, *zp*, *zs*, *zt*, *zš*:

obće (C. 1871: 16), *obćine* (C. 1872: 131), *saobštavamo* (C. 1871: 8), *obštine* (C. 1872: 2), *obširnije* (C. 1872: 31), *predplatnicima* (C. 1871: 1, 9), *odpjevati* (C. 1872: 6), *razkomadan* (C. 1871: 149), *izključivo* (C. 1872: 179), *razpršiti* (C. 1871: 2), *bezprimjerna* (C. 1871: 81), *bezposlice* (C. 1872: 91), *beztidna* (C. 1871: 13), *razsjecaju* (C. 1871: 27), *izsisati* (C. 1872: 6), *iztakoše* (C. 1871: 33), *uztreba* (C. 1871: 51), *raztjeraju* (C. 1871: 155), *uztrajnošću* (C. 1872: 115), *iztrgne* (C. 1872: 118), *razširimo* (C. 1872: 55), *općine* (C. 1871: 47), *općega* (C. 1872: 95), *opširan* (C. 1871: 83), *opštih* (C. 1872: 7), *potpisanome* (C. 1871: 36), *pretpostavljena* (C. 1871: 24), *pretplata* (C. 1872: 65), *potpuni* (C. 1872: 85), *raskršću* (C. 1871: 1), *iskupiče*

⁹ Za potrebe časopisa i u skladu sa uredničkom politikom primjeri iz *Orlića*, *Crnogorca*, *Crnogorke* (1871, 1884–1885), *Zete* i *Tomanovićeve Grlice* dati su ovom prilikom latinicom iako su izvorno pisani ćirilicom, dok smo primjere iz *Milakovićeve Grlice* (1835–1839) ostavili u ćirilici budući da su pisani predvukovskom grafijom.

Slika 1: Grlica za godinu 1835

(C. 1871: 40), *iskazan* (C. 1872: 1), *raskršću* (C. 1871: 25), *iskupljenje* (C. 1871: 34), *raskošne* (C. 1872: 51), *raspopuje* (C. 1871: 8), *ispasti* (C. 1871: 72), *uspjevaju* (C. 1871: 179), *ispunjenu* (C. 1872: 48), *raspiri* (C. 1872: 61), *isjekli* (C. 1871: 3), *isjekoše* (C. 1872: 50), *rastrojenu* (C. 1871: 2), *ustupa* (C. 1871: 9), *istisnuti* (C. 1871: 17), *ustupiti* (C. 1872: 100), *istraživali* (C. 1872: 119), *raširiti* (C. 1871: 3), *iščekuju* (C. 1871: 157), *raširenjem* (C. 1872: 133, 184).

Ortografska kolebanja pri prefiksaciji u *Crnogorki* (1871) se pretežno javljaju u konsonantskim grupama *bš*, *dk*, *dp*, *zk*, *zp*, *zs*, *zt*, *zš*:

obštega (Crn. 1871: 13, 81), *obširniji* (Crn. 1871: 23), *odkuda* (Crn. 1871: 22), *odkloniti* (Crn. 1871: 15, 50), *odkriće* (Crn. 1871: 57), *podpunu* (Crn. 1871: 2), *nadpisima* (Crn. 1871: 42), *odpočme* (Crn. 1871: 58), *bezkraina* (Crn. 1871: 2), *izkupio* (Crn. 1871: 29), *razkrilite* (Crn. 1871: 27), *uzkićenjem* (Crn. 1871: 11), *razpitivao* (Crn. 1871: 17), *izpreturane* (Crn. 1871: 10), *uzpoređujući* (Crn. 1871: 20), *bezsvjesna* (Crn. 1871: 63), *razsmatrajući* (Crn. 1871: 15), *iztraživao* (Crn. 1871: 39), *uzhićeno* (Crn. 1871: 53);

opširnost (Crn. 1871: 2), *opširan* (Crn. 1871: 83), *otkopčao* (Crn. 1871: 75), *potkrepljuju* (Crn. 1871: 87), *otпусти* (Crn. 1871: 12), *pretpostavljenoj* (Crn. 1871: 75), *iskaše* (Crn. 1871: 60), *raskošnošću* (Crn. 1871: 11), *raspadati* (Crn. 1871: 2), *ispravi* (Crn. 1871: 24), *istrčala* (Crn. 1871: 7), *ispunjavahu* (Crn. 1871: 15), *ispadne* (Crn. 1871: 82), *rasječe* (Crn. 1871: 70), *rasmatraše* (Crn. 1871: 13), *ustrojstvom* (Crn. 1871: 13), *ushićavaše* (Crn. 1871: 73).

U oba časopisa potvrđen je i mali broj primjera pisanih u skladu sa morfonološkim pravopisnim principom:

obstanka (C. 1872: 118), *odtuda* (C. 1871: 10), *odtudenj* (C. 1871: 38), *razhoda* (C. 1871: 22), *izčeze* (C. 1871: 43), *podhvati* (C. 1871: 7), *predhodnika* (C. 1871: 31), *predhodnika* (C. 1871: 36), *predhodi* (C. 1871: 187), *podčinjenim* (C. 1871: 155), *odcepljene* (C. 1871: 25), *odcijepiti* (C. 1871: 153), *podčine* (Crn. 1871: 15), *izčekivati* (Crn. 1871: 55), *izčekivahu* (Crn. 1871: 70, 78), *razširenje* (Crn. 1871: 22), *razcijepanom* (Crn. 1871: 66).

U *Crnogorcu* su primjeri sa suglasničkom grupom *dk* na morfemskoj granici prefiksa i tvorbeno morfeme uglavnom pisani po morfonološkom pravopisu: *podkožiti* (C. 1871: 4), *odklonile* (C. 1871: 10), *odkuda* (C. 1871: 14), *podkopaju* (C. 1871: 26), *podkopava* (C. 1871: 37), *odkriju* (C. 1871: 43), *odkloni* (C. 1871: 78), *podkrijepljena* (C. 1871: 153), *podkozarje* (C. 1872: 82), *odkud* (C. 1872: 119), *odkloniti* (C. 1872: 135), *odkako* (C. 1872: 182). Ali, zabilježili smo i oblik u kojem je došlo do jednačenja suglasnika po zvučnosti: *potkivao* (C. 1871: 47).

Grupa *ds* i u *Crnogorcu* i u *Crnogorki* (1871) je različito pisana – u skladu sa ortografskom normom srpskog književnog jezika i odstupanjem po zvučnosti [*odsvirao* (C. 1871: 4), *predsjedništvom* (C. 1871: 12), *predstojecih* (C. 1871: 14), *odstupanje* (C. 1871: 17), *predsjednik* (C. 1871: 129), *podstiču* (C. 1871: 38), *podstičući* (C. 1871: 150), *predstaviti* (C. 1872: 31), *predstavljase* (C. 1872: 98), *predsoblju* (Crn. 1871: 40)]; a srećemo i oblike u kojima je došlo do alternacija po zvučnosti ili do gubljenja suglasnika usljed jednačenja [*prestavljala* (C. 1871: 4), *potsticati* (C. 1871: 10), *potstiču* (C. 1871: 31), *pretstavljeno* (C. 1871: 49), *pretstavnika* (C. 1871: 149), *otskočila* (C. 1871: 29); *pretstavi* (Crn. 1871: 66), *pretstava* (Crn. 1871: 66), *pretstavljajući* (Crn. 1871: 78), *potsjećati* (Crn. 1871: 39), *ne otstupa* (Crn. 1871: 86)]. I niskofrekventna grupa *zt/zć* + *je* (koje je postalo od starog kratkog *jat*) javlja se u različitim formama: *rastjera* (C. 1871: 155), *iscera* (C. 1871: 23), *razćeraju* (Crn. 1871: 81).

Do kolebanja ne dolazi u sljedećim primjerima, pisanim u skladu sa pravopisnim pravilima srpskog jezika: *zbačen* (C. 1871: 132), *zgruvati* (C. 1871: 37), *zbríše* (Crn. 1871: 3), *združje* (Crn. 1871: 5), *zgriješila* (Crn. 1871: 71),

razdiraše (C. 1871: 25), *razdražene* (C. 1871: 77), *uzdržljivo* (C. 1872: 49), *uzdrži* (C. 1872: 55), *razglašeni* (C. 1872: 5), *izgnanjem* (C. 1872: 78), *izgubiti* (C. 1871: 27), *izgubljeno* (C. 1871: 77), *izgaženo* (C. 1871: 155), *razdržljivo* (Crn. 1871: 17), *razdrobljenu* (Crn. 1871: 15).

U *Crnogorki 1884–1885*,¹⁰ *Zeti* i Tomanovićevoj *Grlici* suglasničke grupe na morfemskoj granici prefiksa i tvorbenne morfeme pisane su većinom u skladu sa fonološkim pravopisnim načelom:

otkrijem (Crn. 1884: 285), *potkrijepi* (Crn. 1885: 37), *otkinuvši* (Crn. 1885: 72), *supstrat* (Crn. 1884: 10), *ispuniti* (Crn. 1884: 15), *raspasti* (Crn. 1885: 6), *iskazuje* (Crn. 1884: 14), *usklicima* (Crn. 1884: 128), *usklici* (Crn. 1885: 11), *iskočiti* (Crn. 1885: 152), *rasklopi* (Crn. 1885: 152), *rasprava* (Crn. 1884: 7), *raspeće* (Crn. 1885: 19), *rastojanja* (Crn. 1884: 10), *ustalasan* (Crn. 1884: 21), *rastriježnila* (Crn. 1885: 168), *isjecaj* (Crn. 1884: 6), *rasijanim* (Crn. 1885: 43), *raščulo* (Crn. 1884: 120), *raširi* (Crn. 1885: 35), *opkoljava* (Crn. 1884: 287), *opstanak* (Crn. 1884: 47), *općinski* (Crn. 1884: 148), *opšti* (Crn. 1884: 30), *otkupice* (Crn. 1884: 78), *potkopavanju* (Crn. 1885: 19), *natpise* (Crn. 1884: 6), *pretplatnicima* (Crn. 1884: 7), *potpuno* (Crn. 1884: 85), *pretpostavku* (Crn. 1885: 14), *potpuno* (Crn. 1885: 23), *pothranjen* (Crn. 1884: 378); *opšte* (Z. 1885: 19, 52, 109), *otkad* (Z. 1885: 24), *potkovicu* (Z. 1885: 39), *otplaćivala* (Z. 1885: 6), *pretplate* (Z. 1885: 8), *potpisan* (Z. 1885: 13), *otuda* (Z. 1885: 75), *opće* (Z. 1885: 82), *opširno* (Z. 1885: 85), *ražali* (Z. 1885: 87), *usklika* (Z. 1885: 28), *iskati* (Z. 1885: 40), *beskrajnih* (Z. 1885: 116), *rasprtime* (Z. 1885: 3), *raspikuće* (Z. 1885: 6), *besplodnosti* (Z. 1885: 8), *raspustiše* (Z. 1885: 13), *ispitali* (Z. 1885: 19), *spomenuti* (Z. 1885: 37), *besmrtnik* (Z. 1885: 72), *rastavio* (Z. 1885: 22), *rasuđivanja* (Z. 1885: 76), *ustupale* (Z. 1885: 146), *ushćenjem* (Z. 1885: 86), *ushćavali* (Z. 1885: 139), *iščeznuti* (Z. 1885: 154), *iščezlo* (Z. 1885: 13); *opće* (G. 1889: 109), *općega* (G. 1891: 35), *opštoj* (G. 1889: 86), *opšta* (G. 1890: 67), *opširnu* (G. 1891: 38), *opšte* (G. 1891: 40), *opštine* (G. 1897: 48), *potpisivaće* (G. 1889: 61), *natpisom* (G. 1889: 62), *otpočeo* (G. 1889: 66), *potpuno* (G. 1890: 71), *potpomagali* (G. 1891: 35), *otpjeva* (G. 1897: 64), *prethodnoga* (G. 1889: 72), *prethodnik* (G. 1890: 67), *iseljavanju* (G. 1890: 55), *isuši* (G. 1890: 68), *opsadena* (G. 1889: 54), *optočen* (G. 1889: 61), *katkada* (G. 1889: 106), *otkloni* (G. 1890: 70), *otkrivši* (G. 1892: 29), *otkaže* (G. 1892: 45), *otuda* (G. 1889: 68), *raskajanja* (G. 1889: 82), *iskopaju* (G. 1889: 99), *iskopati* (G. 1890: 70), *uskoči* (G. 1891: 60), *iskušenja* (G. 1892: 30), *usklicima* (G. 1897: 48), *iskupiše* (G. 1897: 50), *ispusti* (G. 1889:

8), *ispred* (G. 1889: 67), *uspostave* (G. 1890: 50), *besplatno* (G. 1889: 80), *ispala* (G. 1890: 55), *raspadanje* (G. 1890: 65), *ispusti* (G. 1891: 27), *ispunjati* (G. 1891: 28), *isplaćivanje* (G. 1891: 34), *rasprostire* (G. 1892: 33), *ispraćena* (G. 1897: 42), *ispredvajan* (G. 1897: 44), *besprekorno* (G. 1897: 53), *istrijebljenjem* (G. 1889: 66), *rastrojstva* (G. 1889: 74), *rasturati* (G. 1897: 47), *ishodi* (G. 1889: 15), *rascvjetaju* (G. 1889: 106), *iscijedi* (G. 1891: 50), *raširilo* (G. 1889: 85), *raštrkanim* (G. 1890: 54), *raštrkane* (G. 1890: 72).

Ipak, i u ovom dijelu našeg korpusa javljaju se i oblici pisani po morfonološkom pravopisu. Međutim, oni se rijetko sreću i u pitanju su suglasničke grupe koje su češće (u ovim časopisima) pisane u skladu sa fonološkim ortografskim principom:

podčiniti (Crn. 1884: 19, 51), *podkopavati* (Crn. 1884: 82), *odkud* (Crn. 1885: 1), *podpisah* (Crn. 1884: 178), *nadpis* (Crn. 1885: 2), *nadpisom* (Crn. 1885: 2); *odkako* (Z. 1885: 135), *predpostavka* (Z. 1885: 126); *obšte* (G. 1891: 33), *podpredsjednika* (G. 1897: 48), *podhranjivao* (G. 1889: 67), *bezsvjesni* (G. 1889: 107), *izseljavanje* (G. 1890: 55), *odpusti* (G. 1892: 52).

Do kolebanja dolazi u suglasničkoj grupi *ds(t)*, koja se osim u ovom obliku javlja i u varijanti sa *s* i jednom smo je zabilježili (u *Zeti*) kao *ts*:

odsjaj (Crn. 1884: 8), *predstavnik* (Crn. 1884: 5), *predstavnik* (Crn. 1884: 37), *predstavlj* (Crn. 1884: 158), *predstavnic* (Crn. 1885: 206), *nadstojniku* (Crn. 1884: 96); *odslužio* (Z. 1885: 154), *predstavlj* (Z. 1885: 122); *predstavio* (G. 1897: 64); *prestavlj* (Crn. 1884: 84), *prestavlj* (Crn. 1884: 119), *prestavi* (Crn. 1884: 178), *prestavili* (Crn. 1884: 182), *prestavlja* (Crn. 1885: 205); *postaknuti* (Z. 1885: 34), *prestavlja* (Z. 1885: 23, 109); *prestavnštva* (G. 1890: 44), *prestaviti* (G. 1892: 52); *otslužila* (Z. 1885: 111).

Zanimljivo je da oblike tipa *prestaviti/prestava* najčešće srećemo u tekstovima čiji je autor Lazar Tomanović koji je bio saradnik *Crnogorke* i *Zete*, a urednik *Grlice* iz doba kneza Nikole. Tomanović je poznat i po svojoj prepisci sa urednikom *Crnogorke 1884–1885*, Jovanom Pavlovićem. U toj polemičkoj prepisci o pravopisu Tomanović se zalagao za potpunu „eufoniju” u jeziku (Up. *Crnogorka*, 1884, 312–314; 331).

VEZA TVORBENE OSNOVE I SUFIKSA

Kad je u pitanju spoj tvorbenne osnove i sufixa, kao i u slučaju prefiksacije, u Milakovićevoj *Grlici* i *Orliću*

¹⁰ U fototipskom izdanju *Crnogorke 1884–1885*, koje posjedujemo stranice su pogrešno paginirane, što smo ispravili prilikom citiranja. I u *Napomenama uz ovo izdanje* piše da su strane za 1884. godinu od 24. broja pogrešno paginirane. „Naime, stranica 201. u tom broju pogrešno je označena kao 101. i u sljedećim brojevima za 1884. godinu štamparska greška nije korigovana, tako da je ostala pogrešna paginacija za narednih 288 strana” (Martinović, 1981, XI).

dominira morfonološki princip (izuzev izdanja *Orlića* iz 1885); u *Crnogorcu* i *Crnogorki* iz 1871. naporedo se sreću oblici pisani prema morfonološkom ortografskom načelu, kao i oni pisani u skladu sa fonološkim principom; u ostatku korpusa (*Crnogorka 1884–1885*, *Zeta*, *Tomanovićeve Grlica*) preovladava upotreba fonološkog pravopisa.

U Milakovićevoj *Grlici* i *Orliću* većina suglasničkih grupa na granici tvorbenе osnove i sufiksa (kao što je već pomenuto) pisana je u skladu sa morfonološkim ortografskim principom:

любкіе (Г. 1837: 115), *робство* (Г. 1835: 69), *србске* (Г. 1835: 36, 52), *робство* (Г. 1836: 90), *Србске* (Г. 1836: 88, 93), *робства* (Г. 1837: 87), *робство* (Г. 1838: 49), *Србски* (Г. 1838: 73), *Србска* (Г. 1839: 1), *србскога* (Г. 1839: 45); *полюбци* (Г. 1836: 122), *зобицу* (Г. 1838: 112), *бѣгствомъ* (Г. 1838: 53), *лукавство* (Г. 1835: 64), *чувства* (Г. 1837: 100), *чувство* (Г. 1837: 134), *лукавство* (Г. 1837: 107), *чувства* (Г. 1839: 96), *редку* (Г. 1835: 127), *приповідка* (Г. 1836: 3, 107), *слачки* (Г. 1837: 134), *рѣдкога* (Г. 1838: 91), *Лахтенбергском* (Г. 1835: 31), *Виртенбергску* (Г. 1835: 33), *Лахтенбергском* (Г. 1836: 30), *Норвегскій* (Г. 1838: 33), *Виртенбергска* (Г. 1839: 32), *празднике* (Г. 1835: 6), *празднике* (Г. 1838: 6), *праздникъ* (Г. 1839: 117), *радостнієм* (Г. 1836: 37), *жалостно* (Г. 1836: 107, 118), *радостни* (Г. 1837: 39), *радостно* (Г. 1837: 103), *неизвѣстнѣй* (Г. 1838: 47), *користной* (Г. 1838: 65), *жалостни* (Г. 1839: 98), *радостни* (Г. 1839: 114), *светци* (Г. 1838: 11), *Млетчанима* (Г. 1836: 41), *Млетчићима* (Г. 1836: 47), *Млетчићима* (Г. 1838: 75), *отче* (Г. 1838: 102, 103), *Бѣлопавлићскіе* (Г. 1835: 43), *Мартинићском* (Г. 1836: 71); *poljubcom* (О. 1866: 57), *ostrožki* (О. 1865: 7), *ostrožki* (О. 1866: 3), *ostrožki* (О. 1867: 3), *ostrožki* (О. 1868: 3), *ostrožki* (О. 1869: 3), *koristnije* (О. 1865: 4), *častnim* (О. 1866: 31), *častni* (О. 1866: 40), *žalostnica* (О. 1867: 73), *častnog* (О. 1868: 2), *častni* (О. 1868: 21), *žalostna* (О. 1868: 53), *častni* (О. 1870: 57), *žalostnih* (О. 1870: 77), *mužkinje* (О. 1869: 34), *nitko* (О. 1867: 21), *otcima* (О. 1866: 45), *otcu* (О. 1867: 30), *Mletcima* (О. 1867: 67, 70), *otcem* (О. 1867: 72), *bjegstvo* (О. 1867: 53), *Hercegstva* (О. 1870: 43), *dolazkom* (О. 1868: 34), *primjetbe* (О. 1865: 6), *primjetbe* (О. 1866: 3), *primjetbe* (О. 1867: 3), *primjetbe* (О. 1868: 7), *primjetbe* (О. 1869: 3), *primjetbe* (О. 1870: 3), *primjetba* (О. 1885: 33).

Nevelik je broj suglasničkih grupa u kojima je u ovim godišnjacima primijenjen fonološki princip:

свагда (Г. 1838: 62), *негдашня* (Г. 1839: 71); *данашињи* (Г. 1836: 68), *данашиній* (Г. 1839: 80); *Херцеговачке* (Г. 1835: 69), *Грчко* (Г. 1836: 4), *нѣмачко* (Г. 1836: 68), *Грчко* (Г. 1837: 4), *Бечки* (Г.

1837: 41), *юначку* (Г. 1838: 45), *Дубровачкогъ* (Г. 1839: 1), *нѣмачку* (Г. 1839: 35); *srce* (О. 1865: 33), *srca* (О. 1866: 22), *srcem* (О. 1867: 75), *srcem* (О. 1868: 45), *srca* (О. 1885: 3), *hrišćanske* (О. 1866: 30), *svagda* (О. 1865: 52), *nigda* (О. 1865: 52), *svagda* (О. 1866: 54), *hrišćanske* (О. 1865: 28), *radošću* (О. 1865: 49), *hrišćanin* (О. 1868: 62), *propašću* (О. 1869: 33), *mišošću* (О. 1869: 33), *nezavisnošću* (О. 1870: 44), *strašću* (О. 1885: 31), *martinički* (О. 1865: 24), *vasojevičkoga* (О. 1866: 24), *čeklički* (О. 1867: 32), *bjelopavlički* (О. 1868: 18), *bjelopavlički* (О. 1870: 18), *nikšičke* (О. 1870: 25), *Boljevički* (О. 1885: 26), *junački* (О. 1865: 4), *grčkoga* (О. 1867: 24), *bečkom* (О. 1885: 6).

U Milakovićevoj *Grlici* kolebanja smo zabilježili u grupama *dc*, *žk*, *slj*, *stj*, *zsk*:

срце (Г. 1836: 107), *срцу* (Г. 1837: 102), *срца* (Г. 1839: 88), *тешки* (Г. 1836: 69), *мишльня* (Г. 1836: 127), *мишлях* (Г. 1837: 82), *крѣпошћу* (Г. 1836: 69), *ришћани* (Г. 1837: 86), *Францускога* (Г. 1836: 34), *Инглески* (Г. 1837: 28), *Француски* (Г. 1837: 29), *Француской* (Г. 1837: 41); *судца* (Г. 1836: 115), *срдцу* (Г. 1838: 89), *срдцемъ* (Г. 1838: 94), *служкинню* (Г. 1836: 94), *тежко* (Г. 1836: 107), *мужско* (Г. 1838: 104), *мисляше* (Г. 1837: 98), *Христіански* (Г. 1835: 64), *христіани* (Г. 1836: 48), *Христіяна* (Г. 1839: 35); *Албанезском* (Г. 1835: 39), *Инглезскомѣ* (Г. 1838: 3, 53), *Французске* (Г. 1838: 41), *французске* (Г. 1838: 52), *Французкой* (Г. 1837: 37), *Французку* (Г. 1837: 40), *бокезки* (Г. 1837: 41).

U odnosu na Milakovićevu *Grlicu*, u *Orliću* je potvrđeno nešto više suglasničkih grupa u kojima dolazi do kolebanja (*bsk*, *bst*, *čb*, *dk*, *žk*, *žsk*, *vstv*, *tč*):

srbski (О. 1866: 3, 5), *srbska* (О. 1866: 37), *robstvo* (О. 1866: 42), *Srbstvo* (О. 1866: 44), *Srbski* (О. 1867: 3), *Srbstvu* (О. 1867: 58), *robstvom* (О. 1867: 59), *srbski* (О. 1868: 3), *srbskoga* (О. 1868: 34), *srbski* (О. 1869: 3), *srbskoga* (О. 1869: 55), *Srbski* (О. 1870: 3, 38), *Srbstvo* (О. 1870: 38), *robstvo* (О. 1870: 44), *švabske* (О. 1870: 46), *otačbinu* (О. 1865: 32), *otačbini* (О. 1866: 54), *otačbinu* (О. 1868: 49), *Vojvodkinja* (О. 1865: 23), *napredka* (О. 1865: 56), *Vojvodkinja* (О. 1867: 17), *napredka* (О. 1867: 38), *sladkim* (О. 1870: 76), *napredku* (О. 1870: 69), *težka* (О. 1865: 55), *Spužka* (О. 1867: 55), *knežki* (О. 1866: 49), *čuvstvu* (О. 1867: 14), *čuvstvovanja* (О. 1867: 35), *čuvstvom* (О. 1868: 46), *otčevima* (О. 1870: 80); *srpskih* (О. 1865: 32), *srpske* (О. 1866: 23), *srpski* (О. 1867: 33, 34, 35), *ropstvu* (О. 1868: 36), *srpska* (О. 1867: 53), *srpsku* (О. 1869: 29), *Srpkinje* (О. 1869: 29), *srpstvo* (О. 1869: 33), *srpsku* (О. 1869: 33), *Srpsstva* (О. 1870: 67), *srpskijeh* (О. 1885: 33), *srdžbu* (О. 1865: 48), *svjedodžbe*

(O. 1869: 53), *otadžbine* (O. 1869: 35), *napretku* (O. 1885: 42), *pripovjetku* (O. 1866: 28), *muških* (O. 1865: 76), *teški* (O. 1866: 46), *teška* (O. 1867: 82), *teškom* (O. 1868: 36), *mušku* (O. 1868: 46), *čuvstvo* (O. 1866: 44, 49), *čustvo* (O. 1870: 56), *svadbu* (O. 1869: 54), *očevi* (O. 1869: 33), *očeva* (O. 1869: 48).

Povodom Milakovićevog pravopisa Ćupić ističe da se urednik *Grlice* „držao pretežno pravopisnih navika predvukovskog perioda, tj. slavenosrpskog jezika“ i da „nije mnogo vodio računa o fonetskim promjenama“ (Ćupić, 1982, 276), iako iz priloženog vidimo da ipak u nekim konsonantskim grupama dolazi do kolebanja. Ovdje je značajno pomenuti i Milakovićevu konstataciju kad su u pitanju konsonantske grupe *dsk* i *tsk*: „У Црној гори народ обичніе говори брацки, люцки, Брцки, него братски, людски, Брдски; а тако се исто више чує госпоцки, него господски или господски“ (*Grlica*,¹¹ 1835, 90). Ova napomena je data u vidu fusnote, ali naši primjeri svjedoče da su urednici i saradnici ovog cetinjskog almanaha ipak bili neodlučni pri pisanju ovi konsonantskih grupa, kao i grupa *dst* i *tst* jer su one pisane različito – bez jednačenja po zvučnosti i mjestu tvorbe [чадскомъ (Г. 1837: 43), градскимъ (Г. 1838: 91), людски (Г. 1839: 110); людства (Г. 1836: 108, 109), господство (Г. 1837: 103), господство (Г. 1838: 105), людство (Г. 1839: 100), любопытство (Г. 1837: 98), любопытства (Г. 1838: 94), богатству (Г. 1839: 68), зетско (Г. 1835: 51), светску (Г. 1836: 108), Добротско (Г. 1838: 61), Тулутомскомъ (Г. 1838: 74), свѣтске (Г. 1839: 17)], kao i sa izvršenim glasovnim alternacijama [грацке (Г. 1836: 90), грацку (Г. 1836: 94, 104), грацкога (Г. 1837: 80), люцки (Г. 1837: 125), люцком (Г. 1837: 134), люцства (Г. 1837: 130), лютству (Г. 1837: 129), лютством (Г. 1837: 124), лютство (Г. 1837: 133)]. I u *Orliću* u ovim konsonantskim grupama dolazi do kolebanja – bez jednačenja po zvučnosti i mjestu tvorbe [Beogradska (O. 1866: 30), carigradsko (O. 1867: 46), ljudska (O. 1867: 49), brdski (O. 1870: 18), biogradske (O. 1870: 25), Hrvatskoj (O. 1865: 58), bratska (O. 1866: 40), zetskoga (O. 1867: 63), bratske (O. 1868: 40), zetskog (O. 1869: 31), patriotskijeh (O. 1870: 48), sredstvo (O. 1865: 62), vojvodstva (O. 1867: 65), bratstvo (O. 1865: 65)] i sa izvršenim glasovnim alternacijama [ljudskoj (O. 1865: 28), bradskom (O. 1870: 33), ljuckom (O. 1867: 32), ljucka (O. 1870: 23), ljuckom (O. 1870: 59), bracku (O. 1885: 44), gospostva (O. 1867: 73), gospostvu (O. 1869: 35), proklestvom (O. 1869: 40), bogastvom (O. 1870: 57)]. *Orlić* je značajan i zbog toga što je to prva periodična publikacija u Crnoj Gori nakon *Grlice* iz Njegoševog perioda. Jezik godišnjaka odlikuje „etimološki pravopis sa primjesama fonetskog, postepeno iščezavanje pojedinih lokalnih crta narodnih govora iz pisane riječi, dosljednost u primjeni Vukove azbuke“ (Šuković, 1980, 73). Znači, u *Orliću* je stanje slično kao

u Milakovićevoj *Grlici*, pa tako srećemo primjere pisane u skladu sa morfonološkim pravopisnim načelom, kao i one u kojima dolazi do kolebanja.

Šuković ističe da je „u *Crnogorcu*, listu za politiku i književnost, pokrenutom 1871. godine, dosljedno primijenjen Vukov – fonetski pravopis“ (Šuković, 1980, 76). Ne možemo se složiti sa ovom tvrdnjom zato što i prethodno navedeni primjeri iz časopisa *Crnogorac* pokazuju da na granici prefiksa i korijenske/leksičke morfeme nije dosljedno ispoštovan fonološki princip, već u većini konsonantskih grupa dolazi do kolebanja fonološkog i morfonološkog pravopisnog načela. Slična situacija je i pri sufiksaciji, pa tako u nedjeljniku *Crnogorac* i njegovom književnom prilogu *Crnogorki* iz 1871. godine najčešće su konsonantske grupe na granici sufiksa i tvorbene osnove naporedo pisane u skladu sa fonološkim pravopisnim principom i u skladu sa morfonološkim ortografskim prosedeom:

ljubkijem (C. 1872: 55), *napredku* (C. 1871/4: 6), *rijedko* (C. 1871: 8), *sladkijem* (C. 1871: 10), *naposljedku* (C. 1871: 21, 30), *nerijedko* (C. 1871: 140), *vojvodkinju* (C. 1871: 45), *predke* (C. 1871: 154), *napredka* (C. 1871: 188), *napredku* (C. 1872: 6), *naposljedku* (C. 1872: 6), *napošljedku* (C. 1872: 125), *francuzka* (C. 1871: 52), *povjestnice* (C. 1871: 20), *časticima* (C. 1871: 31), *raznovrstnih* (C. 1871: 61), *vlastnika* (C. 1871: 31), *koristnom* (C. 1872: 55), *bolestnika* (C. 1872: 60), *zavistnosti* (C. 1872: 175), *zadaticima* (C. 1872: 176), *hristijane* (C. 1871: 11), *Hristijani* (C. 1872: 49), *počasću* (C. 1872: 34), *otačbini* (C. 1871: 13), *naručbine* (C. 1872: 24, 29), *svjedočbama* (C. 1871: 40), *otačbine* (C. 1871: 150), *svjedočbama* (C. 1872: 136), *artezkijeh* (C. 1871: 43), *pariskoj* (C. 1871: 43), *pariske* (C. 1871: 77), *pariskijem* (C. 1871: 78), *Česka* (C. 1871: 147), *česki* (C. 1871: 153), *Česke* (C. 1871: 163), *českoga* (C. 1871: 191), *drugčije* (C. 1871: 11, 51, 163); *primjetba* (Crn. 1871: 57), *dolazka* (Crn. 1871: 45), *polazkom* (Crn. 1871: 63), *napošljedku* (Crn. 1871: 7, 17, 74), *naposljedku* (Crn. 1871: 45), *napredku* (Crn. 1871: 15), *napošljedku* (Crn. 1871: 17), *naposljedku* (Crn. 1871: 45), *drugčije* (Crn. 1871: 40), *drugčiji* (Crn. 1871: 55), *otčinskih* (Crn. 1871: 14), *otačbine* (Crn. 1871: 9), *naručbini* (Crn. 1871: 35, 43), *Francuzkom* (Crn. 1871: 6), *pećski* (Crn. 1871: 33); *rodoljupkinju* (C. 1871/36), *francuska* (C. 1871: 52), *francuskoga* (C. 1871: 2), *Francuske* (C. 1871: 32), *franceski* (C. 1871: 77), *francuske* (C. 1872: 33), *izvesnijeh* (C. 1871: 2), *povjesnice* (C. 1871: 34), *žalosnu* (C. 1871: 141), *žalosno* (C. 1871: 27), *svjesnom* (C. 1872: 80), *žalosno* (C. 1872: 47), *vlasnicima* (C. 1872: 85), *namjesnici* (C. 1872: 91), *Hrišćanima* (C. 1871: 3), *iskrenošću* (C. 1871: 34), *hrišćanski* (C. 1872: 3), *hrišćani* (C. 1872: 49), *otadžbini* (C.

11 Numeraciju stranica *Grlice* (1835–1839) započeli smo od *Sadržaja*.

1871: 26), *pariškijeh* (C. 1871: 77), *pariške* (C. 1871: 78), *drukčije* (C. 1871: 28); *ženidbi* (Crn. 1871: 47), *primjedbe* (Crn. 1871: 24), *dolaska* (Crn. 1871: 42), *rijetka* (Crn. 1871: 51), *dohotka* (Crn. 1871: 2), *drukčiji* (Crn. 1871: 85), *srdžbi* (Crn. 1871: 14), *francuski* (Crn. 1871: 7), *Nikšićki* (Crn. 1871: 33).

Zanimljivo je da su u *Crnogorcu* primjeri izvedeni od osnove *srb-* i sufiksa *-ski* dominantno pisani u skladu sa fonološkim pravopisnim principom:

srpskom (C. 1871: 3), *srpskijeh* (C. 1871: 11), *srpski-jema* (C. 1871: 76), *srpski* (C. 1872: 1), *srpskom* (C. 1872: 6), *srpski* (C. 1872: 174); *srbskog* (C. 1871: 26), *srbsko* (C. 1871: 162).

Takođe, u oba časopisa (*Crnogorcu* i *Crnogorki* iz 1871) u nekim suglasničkim grupama primijenjen je fonološki pravopisni princip:

srca (C. 1871: 4), *srca* (C. 1872: 38), *teško* (C. 1871: 26), *društenog* (C. 1871: 4), *društva* (C. 1872: 13), *dolaska* (C. 1871: 180), *mržnje* (C. 1871: 2), *čuvstva* (C. 1871: 2), *čuvstvo* (C. 1872: 3), *natraške* (C. 1871: 180), *svagda* (C. 1871: 86), *politički* (C. 1871: 141), *političke* (C. 1872: 3), *njemačke* (C. 1872: 3), *siromaštvo* (C. 1871: 26), *naredbi* (C. 1871: 50), *ropstva* (C. 1871: 21, 37), *ropstvo* (C. 1871: 58), *ropstvu* (C. 1872: 1), *ropstvo* (C. 1872: 7), *ropsko* (C. 1871: 25); *ljupkosti* (Crn. 1871: 43), *ljupkost* (Crn. 1871: 56), *srpskijeh* (Crn. 1871: 2), *srpska* (Crn. 1871: 8), *srpstva* (Crn. 1871: 70), *poljupcima* (Crn. 1871: 46, 82), *čuvstva* (Crn. 1871: 1, 37), *srcem* (Crn. 1871: 9), *sluškinja* (Crn. 1871: 56), *teška* (Crn. 1871: 32), *društva* (Crn. 1871: 7, 40), *viteškim* (Crn. 1871: 41), *žalosnijem* (Crn. 1871: 70), *važnošću* (Crn. 1871: 39), *ropstvo* (Crn. 1871: 30), *čuvstva* (Crn. 1871: 37).

U ovim nedjeljnicima bilježimo neznatan broj primjera u kojima je primijenjen morfonološki pravopisni prosede:

poljubcem (C. 1872: 47), *otče* (C. 1871: 136), *trenutci* (C. 1871: 186), *Nemanićskog* (C. 1871: 80), *topdžije* (C. 1871: 40); *predci* (Crn. 1871: 78), *veličanstvenost* (Crn. 1871: 10), *božanstvene* (Crn. 1871: 15).

U *Crnogorki* 1884–1885, Zeti i Tomanovićevoj *Grlici* preovladava fonološki pravopis:

ropkinje (Crn. 1884: 94), *ljupkim* (Crn. 1884: 191), *Srpkinje* (Crn. 1884: 292), *poljupcu* (Crn. 1884: 4), *psihološki* (Crn. 1884: 8), *pripovijetka* (Crn. 1884: 5), *slatko* (Crn. 1884: 299), *slatki* (Crn. 1885: 17), *vojvotkinju* (Crn. 1885: 26), *srca* (Crn. 1884: 4), *srce* (Crn. 1885: 17), *nužno* (Crn. 1885: 15), *teškoća* (Crn. 1884: 57), *sluškinja* (Crn. 1884: 156), *bilješke* (Crn.

1885: 63), *spuški* (Crn. 1884: 133), *teškijem* (Crn. 1885: 39), *društva* (Crn. 1884: 8), *dolaska* (Crn. 1884: 15), *mržnje* (Crn. 1884: 1), *čežnjom* (Crn. 1884: 13), *obraščiće* (Crn. 1885: 167), *današnja* (Crn. 1884: 9), *današnje* (Crn. 1885: 13), *masni* (Crn. 1884: 203), *časnik* (Crn. 1885: 171), *krsnome* (Crn. 1885: 180), *udadba* (Crn. 1884: 284), *ženidbi* (Crn. 1885: 26), *ženidba* (Crn. 1884: 304), *početka* (Crn. 1884: 32), *razvitku* (Crn. 1885: 27), *očevoj* (Crn. 1885: 76), *srdžba* (Crn. 1884: 3), *otadžbinu* (Crn. 1884: 9), *narudžbina* (Crn. 1884: 149), *otadžbine* (Crn. 1885: 27), *njemačku* (Crn. 1884: 2), *grčkoga* (Crn. 1885: 27), *pozorišnog* (Crn. 1884: 192); *ropstvu* (Z. 1885: 67), *srpskijeh* (Z. 1885: 13), *srpski* (Z. 1885: 5, 23), *Srpstvo* (Z. 1885: 33), *poljupca* (Z. 1885: 7), *stupcu* (Z. 1885: 68), *stupcu* (Z. 1885: 68), *psihološke* (Z. 1885: 50), *drukče* (Z. 1885: 19), *drukčije* (Z. 1885: 44, 64), *bolesnih* (Z. 1885: 126), *smirenošću* (Z. 1885: 11), *rišćani* (Z. 1885: 134), *pišćeva* (Z. 1885: 59), *nedonoščadi* (Z. 1885: 62), *svadbu* (Z. 1885: 120), *izuzetkom* (Z. 1885: 28), *rijetko* (Z. 1885: 54), *početka* (Z. 1885: 102), *narudžbine* (Z. 1885: 69), *srdžbu* (Z. 1885: 13), *srdžbe* (Z. 1885: 90), *otadžbini* (Z. 1885: 116), *mučeničko* (Z. 1885: 65), *njemački* (Z. 1885: 95), *srcem* (Z. 1885: 9), *muški* (Z. 1885: 72), *društva* (Z. 1885: 7), *pažnju* (Z. 1885: 92, 145), *francuskome* (Z. 1885: 14), *nigda* (Z. 1885: 6), *oče* (Z. 1885: 10), *dolaska* (Z. 1885: 16), *pozorišna* (Z. 1885: 122), *bolesni* (Z. 1885: 127); *srpskih* (G. 1889: 7), *srpske* (G. 1890: 50), *ropstvo* (G. 1890: 63), *srpski* (G. 1891: 27), *srpskoga* (G. 1897: 43), *slatkog* (G. 1889: 102), *Vojvotkinja* (G. 1890: 53), *glatko* (G. 1890: 74), *Vojvotkinje* (G. 1891: 24), *slatko* (G. 1891: 50), *srcu* (G. 1897: 71), *nužno* (G. 1891: 43), *staleška* (G. 1891: 58), *društva* (G. 1897: 62), *upražnjeno* (G. 1897: 26), *viteškim* (G. 1889: 68), *francuska* (G. 1889: 98), *francuski* (G. 1890: 74), *viteškom* (G. 1897: 49), *negda* (G. 1891: 37), *negdašnjem* (G. 1891: 57), *radosni* (G. 1889: 80), *radosni* (G. 1890: 52), *najradosniji* (G. 1891: 25), *žalosno* (G. 1891: 28), *nezavisna* (G. 1897: 50), *radošću* (G. 1890: 49), *nepažljivošću* (G. 1891: 44), *skromnošću* (G. 1891: 58), *velikodušnošću* (G. 1897: 43), *paščad* (G. 1889: 99), *bolesčinu* (G. 1890: 67), *pješčanijem* (G. 1891: 28), *bolesčinama* (G. 1891: 39), *guščijim* (G. 1891: 47), *vjeridba* (G. 1890: 52), *svadbama* (G. 1891: 38), *vjeridbe* (G. 1897: 68), *svadbu* (G. 1897: 74), *narudžbini* (G. 1889: 86), *Otađzbini* (G. 1890: 51), *otadžbine* (G. 1890: 64), *Moračka* (G. 1889: 47), *Moračka* (G. 1897: 29), *varoškim* (G. 1890: 50), *pozorišna* (G. 1890: 55).

U ovim časopisima do kolebanja dolazi u nevelikom broju suglasničkih grupa. U *Crnogorki* 1884–1885. smo takve primjere zabilježili u grupama *bsk*, *bst*, *bč*, *gč*, *stj*, *čsk*; u *Zeti* u grupama *vstv*, *dk* i u Tomanovićevoj *Grlici* u grupama *vstv*, *čsk*, *tc*:

srpskih (Crn. 1884: 8), *Srpstvo* (Crn. 1884: 12), *Srpsko* (Crn. 1884: 35), *ropstvu* (Crn. 1884: 125),

Srpstvo (Crn. 1885: 17, 22), *Srpskijeh* (Crn. 1885: 36), *srpskoga* (Crn. 1885: 77), *Šapčanin* (Crn. 1885: 19), *drukčije* (Crn. 1884: 17, 239), *najžešćem* (Crn. 1884: 12), *hrišćanski* (Crn. 1884: 180), *riščani* (Crn. 1885: 102), *gušći* (Crn. 1885: 178), *Pavlovička* (Crn. 1885: 45); *pripovijetka* (Z. 1885: 48), *pripovijetke* (Z. 1885: 59); *čustvo* (G. 1890: 54), *Obtočički* (G. 1890: 33), *Šobački* (G. 1890: 35), *Nikšićka* (G. 1897: 29), *Mlecima* (G. 1892: 31); *čarobstvo* (Crn. 1884: 190), *slabčina* (Crn. 1885: 35), *drugčiji* (Crn. 1885: 17), *drugčije* (Crn. 1885: 171), *hristijanskijeh* (Crn. 1884: 106), *hristijani* (Crn. 1885: 85), *pećskoga* (Crn. 1884: 14), *mladički* (Crn. 1884: 117), *bjelopavlićku* (Crn. 1884: 180); *čustvo* (Z. 1885: 34), *naposljedku* (Z. 1885: 162); *Nemanićskih* (G. 1889: 55), *Nikšićskoj* (G. 1890: 65), *mladićskim* (G. 1897: 48); *Mlećima* (G. 1889: 8), *ostatcima* (G. 1889: 89).

Kao u Milakovićevoj *Grlici* i godišnjaku *Orliću*, i u ostatku korpusa kolebanje je prisutno u konsonantskim grupama *dsk*, *tsk*, *dst*, *tst*:

bracku (C. 1871: 26), *demokracka* (C. 1871: 26), *bracke* (C. 1871: 50), *ljutska* (C. 1871: 2), *ljutskom* (C. 1871: 3), *ljutskom* (C. 1872: 85), *sretstvo* (C. 1871: 26), *sretstvom* (C. 1871: 78), *sretstvo* (C. 1872: 120), *bogatsvom* (C. 1871: 78), *bogatsvo* (C. 1872: 120); *bracke* (Crn. 1871: 1), *ljuckoga* (Crn. 1871: 22), *ljucke* (Crn. 1871: 25), *bracko* (Crn. 1871: 37); *ljustva* (Crn. 1884: 61), *srestvom* (Crn. 1884: 313), *gospostvom* (Crn. 1885: 31), *gospocke* (Crn. 1884: 135), *brackome* (Crn. 1884: 178), *biograckijem* (Crn. 1884: 315), *gospocku* (Crn. 1885: 22), *ljucke* (Crn. 1885: 27), *bracki* (Crn. 1884: 217), *hrvacki* (Crn. 1884: 246), *ljucki* (Crn. 1884: 93), *prokletstvo* (Crn. 1884: 56), *brastveničke* (Crn. 1885: 179), *prokletstvo* (Crn. 1885: 182); *bracka* (Z. 1885: 71), *gospocku* (Z. 1885: 121), *gospostvom* (Z. 1885: 71), *srestvo* (Z. 1885: 74), *brastvenici* (Z. 1885: 12, 45, 128), *brastvima* (Z. 1885: 112), *bogastvo* (Z. 1885: 16), *prokletstvo* (Z. 1885: 46); *Petrogradckog* (G. 1889: 8), *Srestvo* (G. 1891: 44), *prestavnici* (G. 1891: 27), *Sretstvo* (G. 1890: 67), *patriockim* (G. 1889: 50), *brackim* (G. 1889: 76), *bracke* (G. 1889: 80), *bracku* (G. 1890: 49), *brackom* (G. 1890: 50) *bracki* (G. 1891: 33), *punoljestva* (G. 1890: 50), *brastvenika* (G. 1890: 55); *ljudske* (C. 1871: 35, 150), *brdske* (C. 1871: 40), *ljudskog* (C. 1872: 13), *carigradskom* (C. 1872/6), *sredstva* (C. 1872: 13), *sredstva* (C. 1871: 43), *ljdstva* (C. 1871: 35, 150), *našljedstva* (C. 1872: 168), *bratskoga* (C. 1871: 6), *bratska* (C. 1872: 144), *diplomatskom* (C. 1871: 30), *dželatski* (C. 1871: 3), *hrvatski* (C. 1871: 78), *skotskije* (C. 1872: 35), *diplomatske* (C. 1872: 98), *napretka* (C. 1872: 1), *rijetko* (C. 1871: 14), *pripovijetku* (C. 1871: 46), *rijetke* (C. 1872: 119), *bogastvo* (C. 1871: 141), *bratstva* (C. 1871: 37, 38), *prokletstvom* (C. 1871: 179), *bogatstvom* (C. 1872:

37); *tizlitskom* (Crn. 1871: 5), *poetskim* (Crn. 1871: 22), *bratske* (Crn. 1871: 30), *bratski* (Crn. 1871: 78), *gospodskoga* (Crn. 1871: 19); *našljedstvenom* (Crn. 1884: 11), *posredstvom* (Crn. 1884: 336), *blagorodstvo* (Crn. 1885: 31), *ljudskih* (Crn. 1884: 2), *brdski* (Crn. 1884: 125), *ljudske* (Crn. 1884: 257), *gospodske* (Crn. 1885: 85), *novosadsko* (Crn. 1885: 95), *azijskih* (Crn. 1884: 95), *hrvatske* (Crn. 1884: 124), *hrvatskim* (Crn. 1884: 248), *hrvatska* (Crn. 1885: 64), *dramatskoj* (Crn. 1885: 67), *ljubopitstvo* (Crn. 1884: 19, 165), *bogatstvom* (Crn. 1885: 64), *bratstvu* (Crn. 1885: 67); *poetske* (Z. 1885: 8), *aristokratskoj* (Z. 1885: 16), *svijetski* (Z. 1885: 126), *bratski* (Z. 1885: 143), *ljudskoj* (Z. 1885: 56), *krivokletstvo* (Z. 1885: 75); *brdska* (G. 1889: 43), *Prekobrdski* (G. 1889: 57), *sudskoj* (G. 1889: 72), *Zagradski* (G. 1890: 33), *brdskim* (G. 1890: 66), *sredstvima* (G. 1889: 75), *sredstvima* (G. 1891: 31), *vojvodstvo* (G. 1891: 57), *predstavnici* (G. 1897: 24), *bratska* (G. 1889: 75), *diplomatske* (G. 1889: 86), *Zetskih* (G. 1890: 32), *patriotske* (G. 1890: 51), *univerzitetski* (G. 1891: 27), *zetskoj* (G. 1891: 35), *Zetska* (G. 1897: 29), *Brdska* (G. 1897: 29), *bratskog* (G. 1897: 43), *uputstva* (G. 1889: 108).

U vezi sa pisanjem ovih konsonantskih grupa sporili su se Lazar Tomanović i urednik *Crnogorke* Jovan Pavlović, pri čemu je Tomanović bio za fonološki pravopis, a Pavlović, vođen mišljenjem Daničića, za morfonološki. U pomenutoj polemici Pavlović kaže svom prijatelju: „Uzgred ću ti napomenuti još i to, da naši najbolji filolozi ne izvode u svemu eufonije ni u samim pojedinim riječima. Tako n. pr. oni ne pišu: *ljutski* (ni *ljucki*) nego *ljudski*, ne pišu: *gratski* (ni *gracki*) nego *gradski*, ne pišu: *hrvacki* nego *hrvatski*. I ja tako pišem premda za to nemam drugoga razloga nego ono što naši filolozi kažu: das u **t** i **s** glasovi koji u srpskom jeziku nerado druguju, koji se ne trpe, pa za to se **d** pred **s**, protivno pravilu, ostavlja nepretvoreno.

Tebe pak (i mnoge druge naše pisce, naročito mlade) vidim gdje pišete: *hrvacki*, *ljucki*, *gracki*; no još vas nijesam vidio da pišete: *oclužiti* (m. *odslužiti*), *nackakivati* (m. *nadskakivati*) *ocuda* (m. *odsuda*), *octojanje* (m. *odstojanje*) i t. d.“ (Crnogorka, 1884, 313).

Tomanović obrazlaže svoj način pisanja na sljedeći način: „Što pišemo *ljucki*, *hrvacki*, mislim da ono **k** traži da se pretvori **ds** i **ts** u **c**, a u riječima *osuda*, *ostojanje*, *oslužiti* i t. d., **d** iščezava ispred **s**, zato i ne pišemo: *ocuda*, *octojanje*, *oclužiti*“ (Crnogorka, 1884, 331).

Vidimo da se urednik i saradnik nisu mogli usaglasiti u vezi sa pisanjem navedenih suglasničkih grupa, što se i odrazilo i na jezik ovog nedjeljnika. Kao što smo i primijetili, ove grupe su raznoliko pisane u cjelokupnom korpusu, što znači da su i ostali urednici i saradnici imali dilemu koji od ponuđenih principa odabrati.

Ortografska norma standardnog srpskog jezika pri pisanju ovih konsonantskih grupa propisuje morfono-

loški princip, tj. na spoju korijenske osnove i prefiksa/sufiksa u ovim slučajevima ne vrše se glasovne alternacije (Up. Subotić, Sredojević, Bjelaković, 2012, 77–83). „Ovakvom ortografskom rešenju pribeglo se [...] da bi se sačuvala semantička prozirnost reči na morfemskoj granici (preko čuvanja te granice na ortografskom planu) na kojoj se događa fuzija” (Subotić, Sredojević, Bjelaković, 2012, 79).

ZAKLJUČAK

Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti da se evolucija ortografije u cetinjskoj štampi XIX vijeka

može podijeliti u tri faze. U prvoj fazi, koja je trajala od 1835. i objavljivanja *Grlice*¹² do 1871. godine i štampanja nedjeljnika *Crnogorac*, dominira upotreba morfonološkog principa, uz izvjesne primjese fonološkog. Drugu fazu odlikuje naporedna primjena morfonološkog i fonološkog ortografskog principa – ovo je karakteristično za nedjeljnik *Crnogorac* i njegov književni prilog *Crnogorku*. U trećoj fazi, u koju možemo uvrstiti *Crnogorku* 1884–1885, *Zetu* i Tomanovićevu *Grlicu* (ovoj fazi pripada i *Orlić* iz 1885. godine, naročito u slučaju prefiksacije) dolazi do prevage fonološkog pravopisa uz neznatna odstupanja u pojedinim konsonantskim grupama.

12 Važno je pomenuti da Milakovićeva *Grlica* sadrži i neka obilježja istorijskog pravopisa, kao što je nedosljedno pisanje *jata* i *jerija*. Međutim, zbog obima korpusa i širine teme, analizu ovih važnih pitanja smo ovog puta izostavili.

ORTHOGRAPHY IN THE MONTENEGRO PRESS OF 19TH CENTURY

Jelena GAZDIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philology, Nikšić, Danilo Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro
e-mail: jelena.gazdic@gmail.com, jelena.g@ac.me

SUMMARY

The main focus of this study will be orthographic characteristics (writing consonant clusters on the morphemic word boundaries - prefix + stem; stem + suffix) of publications printed in Cetinje in the 19th century, from the first issue of Milaković's "Grlica" in the thirties, to the last issue prepared by Lazar Tomanović in 1897. The corpus consists of phototype editions of annual publications and newspapers published in Montenegro in the 19th century: "Grlica" from the period of Petar II Petrović Njegoš's rule (1835–1839), "Grlica" from Prince Nikola's time (1889–1893, 1897), the annual "Orlić" (1865–1870, 1885), and the weekly newspapers "Crnogorka" (1871), "Crnogorka" (1884–1885), "Crnogorac" (1871–1872), and "Zeta" (1885). It is important to note that some annual editions were published during periods of conflict, before Vuk Stefanović Karadžić's reform of alphabet and orthography was formally accepted in Montenegro. This affected the language and spelling used in "Grlica" (1835–1839), and, to some extent, the language characteristics of "Orlić" as well. The paper shows how orthography developed in the press of Cetinje in the 19th century, i.e. how the morpho-phonological system was replaced by the phonological.

Keywords: newspapers, orthography, Montenegro, Grlica, Orlić, Crnogorac, Crnogorka, Zeta

IZVORI I LITERATURA

Crnogorac (1871–1872): Crnogorski list za politiku i književnost 1871–1872, Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurde Crnojević“, Fototipsko izdanje, Knjiga VII, Cetinje, 1982.

Crnogorka (1871): Crnogorka. Prilog „Crnogorc“ za zabavu, književnost i pouku. Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurde Crnojević“, Fototipska izdanja, Knjiga 3, Cetinje, 1977.

Crnogorka (1884–1885): Crnogorka. List za književnost i pouku. 1884–1885, Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurde Crnojević“, Fototipsko izdanje, Knjiga V, Cetinje, 1981.

Grlica (1889–1893, 1897): Grlica. Kalendar sa šematizmom crnogorskim za prostu godinu 1889, 1890, 1891, 1893, 1897. i za prestupnu 1892. Na Cetinju, u državnoj štampariji.

Grlica [Грлица] (1835): Kalendar crnogorski za 1835 [Календар црногорски за годину 1835]. U Crnoj Gori [У Црной Гори]. U Mitropolitskoj knjigopečatnji [У Митрополитской книгопечатни].

Grlica [Грлица] (1836): Kalendar crnogorski za 1836 [Календар црногорски за годину 1836]. U Crnoj Gori [У Црной Гори]. U Mitropolitskoj knjigopečatnji [У Митрополитской книгопечатни].

Grlica [Грлица] (1837): Kalendar crnogorski za 1837 [Календар црногорски за годину 1837]. U Crnoj Gori [У Црной Гори]. U Mitropolitskoj knjigopečatnji [У Митрополитской книгопечатни].

Grlica [Грлица] (1838): Kalendar crnogorski za 1838 [Календар црногорски за годину 1838]. U Crnoj Gori [У Црной Гори]. U knjigopečatnji Pravitelja Crnogorskoga [У книгопечатни Правителя Црногорскога].

Grlica [Грлица] (1839): Kalendar crnogorski za 1839 [Календар црногорскій за годину 1839]. U Crnoj Gori [У Црной Гори]. U knjigopečatnji Pravitelja Crnogorskoga [У книгопечатни Правителя Црногорскога].

Orlić (1865–1870, 1885): Orlić. Crnogorski godišnjak 1865–1870, 1885. Fototipsko izdanje. Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurde Crnojević“, Knjiga IV, Cetinje, 1979.

Zeta (1885): Zeta. List za književnost i pouku. 1885, Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurde Crnojević“, Fototipsko izdanje, Knjiga VI, Cetinje, 1982.

Čupić, D. (1982): Jezik Dimitrija Milakovića u „Grlici“ – prvom crnogorskom književnom almanahu (1835–1839). Beograd, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Referati i saopštenja, MSC.

Luketić, M. (1977): Pogovor. Crnogorka. Prilog „Crnogorc“ za zabavu, književnost i pouku, I–VI.

Martinović, D. (1981): O Crnogorki- Crnogorka list za književnost i pouku. 1884–1885, I–X.

Martinović, D. (1982a): O ovom izdanju. Zeta list za književnost i pouku, 1–6.

Martinović, D. (1982b): Dodatak fototipskom izdanju. Crnogorac list za politiku i književnost 1871–1872, I–VIII.

Martinović, D. (1982c): Nekoliko riječi uz ovo izdanje. Crnogorac list za politiku i književnost, 1871–1872, I.

Martinović, N. S. (1965): Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori (1493–1945). Beograd, Jugoslovenski institut za novinarstvo.

Ostojić, B. (1987): Književni jezik u Crnoj Gori i Vukova reforma. U: Milović, J. M. (ur.): Vuk St. Karadžić i Crna Gora: radovi sa naučnog skupa. Titograd, CANU, Pobjeda, Nikšić, Nastavnički fakultet Univerziteta „Veljko Vlahović“, Cetinje, Obod, 27–35.

Ostojić, B. (1989): Vuk i književni jezik u Crnoj Gori. Nikšić, Univerzitetska riječ.

Subotić, L., Sredojević, D. & I. Bjelaković (2012): Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika. Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Šuković, R. (1980): Crnogorski almanasi i kalendari (1835–1914). Cetinje, Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurde Crnojević“.

Šuković, R. (1987): Primjena Vukove jezičke i pravopisne norme u crnogorskoj štampi XIX vijeka. Titograd, Zbornik radova sa naučnog skupa Vuk St. Karadžić i Crna Gora, CANU.